

STRUKTURNE PROMJENE U POLJOPRIVREDI I RURALNOJ PRIVREDI CRNE GORE

Čedomir Marović

Despite multiannual efforts, the process of Montenegrin transition in agriculture and rural economy did not result in the creation of a strong and competitive production and trade structure which would provide sustainable economic growth and better living standard of people in the countryside. Furthermore, Montenegro unfortunately still has no entrepreneurial innovative plan in this sector of production, which represents a big obstacle on the path of transitional changes, strengthening of its economic position and reaching the level of the countries with developed economies.

Riječ na početku

I pored određenih rezultata, ostvarenih u proteklom dvadesetpetogodišnjem tranzicionom periodu (razvoj mesne industrije, rast proizvodnje grožđa, vina, voća i povrća, pomaci u proizvodnji mlijeka i dr.), sadašnje stanje u ovoj grani dominantno karakterišu:

Učešće poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede u BDP-u 1989. godini bilo je 27.40 %. Udio poljoprivrede i prehrambene industrije u prethodnoj brojci kretao se je na nivou od 14,80%. Prema zvaničnim podacima udio poljoprivrede i prehrambene insdustrije u BDP u 2014. godini bio je 9.00 %.

Prilog koji slijedi je pokušaj doprinosa organizovanom razgovoru u institucijama sistema Crne Gore na temu: Strukturne promjene kao preduslov rasta i održivosti poljoprivrede i ruralne privrede u Crnoj Gori.¹

Problem o kojem je riječ veoma je složen i u traženju racionalnijih rješenja zarad inteziviranja proizvodnje, i njene dugoročne stabilnosti potrebno je raspolagati rezultatima nalaza i preporuka interdisciplinarnih struka, na kojima se jedino može temeljiti dobra i na duži rok održiva strategija razvoja.

Sada u Crnoj Gori egzistiraju dva oprečna koncepta (modela) razvoja poljoprivrede i ruralne privrede.

Prvi je sadašnji – centralistički koncept, iz čijeg se jezgra (strukture agrarne vlasti) emituju i realizuju manje više sve namjene i programi iz oblasti tekućeg i investicionog razvoja. Prema ovom konceptu ništa ne može da uđe u fazu pripreme i realizacije dok se za to ne pribavi saglasnost vrha agrarne vlasti. Ovim je misao brojnih stručnih i naučnih poslenika na prostoru Crne Gore prosto zabetonirana. O rezultatima centralizovanog koncepta najbolje govore njegovi dvadesetpetogodišnji rezultati i činjenica da ovaj koncept ne postoji u zemljama razvijene ekonomije!?

Drugi koncept pledira na decentralizaciji funkcija agrarnog sistema, koje treba da budu u službi realizacije razvojne politike u agraru na specijalističkoj osnovi i čiji bi akter (agrarna vlast) u principu trebalo da bude kreator dobre agrarne politike u državi i, drugo, da isto tako bude revnostan kontrolor njenog sprovođenja. U okviru jednog ovako postavljenog globalnog koncepta valja formirati institucije čija bi obaveza bila da usvojenju politiku (godišnje i planove razvoja na duži rok) pretopi u život.

---

¹ Povod za tekst pod datim naslovom je Stav Vlade Crne Gore s kraja decembra 2015. godine, o neophodnosti strukturnih promjena, u privredno-ekonomskom i finansijskom sistemu države.

Tako naučno-tehnološka, obrazovna, projektno-investiciona i finansijska funkcija u ovako postavljenom sistemu postaju kičmeni stub svake dobro utemeljene agrarne politike!

Bilo bi pogrešno shvatiti da ovako dizajnirane institucije sistema, hijerarhijski locirane u ravni sa agrarnom vlašću, budu neki aor bez dovoljno odgovornosti za operacionalizaciju i razvoj na principima usvojene politike. Ne, njihova organizaciona, kadrovska i materijalno-tehnička struktura treba da bude stručno jaka i da se proteže do nivoa pet agroekoloških regiona (regionalni razvojni centri), i do lokalnih (opštinskih) samouprava. Njihova se odgovornost mjeri kako stepenom ostvarivosti planskih (godišnjih) ciljeva, tako i nivoom kvaliteta usluga investitorima, zarad čijeg interesa i postoje na tržištu! Njihova ekonomska pozicija je tržišno-ekonomskog karaktera, odnosno svaka institucija agrarnog sistema živi od rezultata svoga rada!

Ovako organizovanim, kadrovski i materijalno ekipiranim sistemom, kreira se adekvatna tržišna funkcija (koncept) na čitavom prostoru Crne Gore koja obezbjeđuje poljoprivrednicima pravovremen otkup cjeline ugovorene robne proizvodnje (I i II klasa, što danas pretstavlja rak ranu crnogorske agrarne produkcije). Pri ovako uspostavljenom sistemu odnosa, proizvođačima ostaje da proizvedu što više i da kvalitet posjeduje evropsku etiketu, i tu se završava proizvođačeva ekonomska misija.

Ostvarivanjem optimalnog tržišnog koncepta u bazičnoj proizvodnji razvojni interesi poljoprivrednika (investitora) sve se brže približavaju fazi ustoličavanja u gazdinstvu, dopunske djelatnosti ili bavljenja uslugama (turizam, drvoprerađa, trgovina i drugi servisi). Tako, ekonomska moć gazdinstva vremenom postaje ekonomski održiva.

Na ovim osnovama manje više utemeljena je sadašnja agrarna politika ekonomski razvijenih zemalja. U tom pogledu za nas su veoma poučna i bliska iskustva Slovenije.

Propast jednog dobrog projekta

Presudu razvoju crnogorske poljoprivrede i ruralne privrede na tržišnim osnovama, na razmeđu starog i novog (kapitalističkog) sistema, izrekla je agrarna vlast u drugom dijelu zadnje decenije prošlog vijeka. Sve se to desilo smišljenim poništavanjem koncepta Zelene strategije razvoja ove privredne grane, usvojenog od strane Skupštine Crne Gore krajem 1992. godine. Koncept o kojem je riječ korespondirao je kako sa višedecenijskom praksom razvijenih zemalja Evrope, tako i sa brojnim specifičnostima crnogorskog agrarnog, tržišnog i ekonomskog prostora.

Osnove na kojima je počivala „sporna“ strategija bile su naučno-stručno fundirane i odnosile su se u principu na sledeća pitanja: socioekonomske karakteristike crnogorske poljoprivrede i sela u to vrijeme; proizvodno tržišne i ekonomske pozicije poljoprivrede i sela u Crnoj Gori u datom trenutku (stanje); potrebe maksimalnog iskoršćavanja prirodnih i tržišnih prednosti koje posjeduje Crna Gora u razvoju agrarne ekonomije; precizno definisane ciljeve koje valja ostvariti u poljoprivredi i ruralnoj privredi na duži i kraći rok; koncept funkcionisanja tržišta na regionalnom prostoru; definiciju uloge i koncepta funkcionisanja tržišta, kao bitne odrednice svake dobre politike agrarnog razvoja; orjentacionu listu proizvodno-izvoznih artikala; ključne pretpostavke za ostvarivanje usvojenih ciljeva razvoja; definiciju uloge države u ostvarivanju razvojnih ciljeva agrara na duži i kraći rok; definiciju zemljišne politike, kao jedne od ključnih odrednica svake dobre agrarne politike; decentralizaciju politike razvoja sa jakim institucijama agrarnog sistema na dugi rok; stavljanje naučno tehnološke i obrazovne funkcije u centar tekućih i razvojnih zbivanja u crnogorskom agraru; zatim koncept obrazovne funkcije; koncept finansijske funkcije; izgradnju jake projektno-investicione institucije, i konačno, prikazan

je koncept formiranja izdašnjih fondova, kojima se od strane države podstiču biznis inicijative aktera na crnogorskom agrarnom tržištu, sa očekivanim bilansima proizvodnje i očekivanom ekonomijom do 2000. godine i dr.

Strateška opredjeljenja o kojima je riječ, poentirala su porukom o nužnosti permanentnog jačanja robnosti i konkurentnosti proizvodnje, kako na domaćem, tako i na regionalnom i evropskom tržištu.

Nakon usvajanja projekta od strane Skupštine Crne Gore, formirana je Agrobanka, kao institucija koja će na specijalističkoj osnovi ponijeti teret finansiranja tekućeg i razvojnog programa agrarne produkcije, sa ostalim bankama, i sa upodobljenim politikama finansiranja ove privredne grane, sa devet specifičnosti poljoprivredne i seoske privrede, koje ne posjeduje nijedna druga privredna grana.

Istovremeno, urađen je projekat za formiranje Agrarnog razvojnog centra (agencije), koji je sa Agrobankom trebalo da predstavlja nezamjenjivog činioca u pripremi i realizaciji projekata i programa zainteresovanim investitorima (farmerima i drugim akterima razvoja), kao i nužnoj pomoći u uhodavanju programirane proizvodnje (tri godine).

Pred državom i njenom novom agrarnom vlašću, kao prioritet u istoj ravni sa prethodnim institucijama, postavilo se pitanje nužnosti rekonstrukcije naučno obrazovne djelatnosti na evropskoj platformi.

Program o kojem je riječ, prvi je dokument ove vrste u povijesti Crne Gore.

Napore i sredstva uložena u naznačenom pravcu, tadašnja agrarna vlast je poništila, ne nudeći alternativu usvojenim rješenjima.

Poništavanjem „sporne strategije“ agrarna vlast se latila rasturanja ranije bazične poljoprivredne proizvodnje (društvena svojina) i rad po sistemu kako što i koliko dođe na red, odnosno bez jasnog plana i programa razvoja, vezujući svoju političku moć u

čvor, odnosno za propusnu moć jednog čovjeka. To vrijeme se danas u širim stručnim i naučnim krugovima tretira kao vrijeme voluntarističke misli u crnogorskom agraru i dalje propadanje sela i njegovog ekonomsko-socijalnog miljea!

U takvim uslovima proces crnogorske tranzicije u poljoprivredi i selu, nije mogao dovesti do izrastanja nove konkurentne privredne strukture, koja bi doprinijela ostvarivanju održivog poljoprivrednog rasta na duži rok. Crna Gora još uvijek nema preduzetničko-inovativnog plana na ovom sektoru privređivanja, kao ni programa strukturnih promjena u oblasti o kojoj je riječ.

Ove činjenice, čije su posljedice veoma nepovoljno uticale na tranzicione tokove i jačanje crnogorske tržišno-ekonomske stabilnosti u agraru, već i potrebne ekonomske i socijalne stabilnost države Crne Gore na dugi rok.

Polazište za novo vrijeme

Ideja da promjene privredne strukture utiču na privredni rast stara je koliko i sama ekonomska nauka. Privredni rast i razvoj nije isključivo kvantitativni fenomen, već uključuje promjene u strukturi ekonomskog sistema države. Zbog toga valja podsjetiti da strukturne promjene i prilagođavanja predstavljaju sastavni dio privrednog rasta i povećanja životnog standarda građana.

Iz prakse je poznato da su države koje brzo alociraju svoje resurse u visokoproduktivne djelatnosti kao odgovor na tržišne zahtjeve, uspješnije u povećanju životnog standarda i agregatne produktivnosti, nego one u kojima je relokacija spora.

Prvi pravi modeli privrednog razvoja, formulisani su nakon Drugog svjetskog rata i uglavnom govore o ulozi investicija u ostvarivanju visokih stopa rasta. Riječ je o jednofaktorskom modelu privrednog rasta, koji polazi od pretpostavke da je rast obima proizvodnje rezultat akumulacije kapitala, a ostali faktori (zaposlenost, tehnološke promjene i dr) su zanemareni.

Kasnija istraživanja ukazuju na to da je dugoročni privredni rast povezan sa strukturnim promjenama koji uključuje brojne transformacije kao što su: mehanizacija, promjene u odnosu inputa i outputa, razvoj institucionalne infrastrukture, promjene u distribuciji potrošnje, promjene uvoza, izvoza i redistribucija radne snage između sektora i dr.

No, prilikom analize strukturnih promjena uzimaju se u obzir i drugi pokazatelji: lokacija privrednih aktivnosti; promjene u institucionalnom okruženju; faktori proizvodnje; distribucija dohotka, ponude, tražnje, trgovine, demografski faktori (urbanizacija, migracije i dr.).

Stanje poljoprivredne i ruralne strukture u Crnoj Gori može se rezimirati na sledeći način: ogromne disproporcije u strukturi između domicilne proizvodnje i tržišne tražnje i onoga što poznaje struka i nauka, skoro na svim ravnima privređivanja u agrarnoj produkciji. Ukoliko naša razmišljanja idu još dublje, do činjenice o dubokom jazu između sopstvenog naučno-tehnološkog progressa i onog što postižu razvijene poljoprivredne ekonomije zapada, onda eto razloga za brigu. Nizak obrazovni nivo neposrednih aktera u proizvodnji; nizak nivo investicija u proizvodnju; zabrinjavajuća situacija u vezi organizacije i funkcije tržišta; visoki proizvodni troškovi i nizak nivo tržišne konkurentnosti; neefikasnost radnih funkcija; ekološki zahtjevi; niski izvozni rezultati; neusklađenost sa standardima EU, i kao rezultat svih nabrojanih činilaca imamo neizbežnu konstataciju da je sadašnje stanje posljedica neadekvatne agrarne politike koju kreira država, odnosno njena agrarna vlast.

Nameće se zaključak da se sve naše muke i nedostaci u agraru ogledaju u stalnom povećanju udjela uslužnog sektora, u ukupnoj privrednoj strukturi koji nije u stanju da ostvari visoku produktivnost i ubrzani poljoprivredni (i privredni) rast.

Na razmeđu vremena koje je ostalo iza nas i budućih zahtjeva u razvoju poljoprivrede i sela, kreatori sadašnje i nove

agrarne politike u Crnoj Gori, morali bi, po mom sudu, revidirati to višedecenijsko stanje i opredijeliti se kakve ciljeve Crna Gora u budućnosti želi da ostvari u vezi sa nekoliko principijelnih pitanja, koja čine temeljna polazišta svake dobre agrarne politike, pa tek onda krenuti u razradu, usvajanje i realizaciju projekta.

U ovom sažetku složenih problema, ne može biti više riječi, izuzev konstatacije da se samo dosljednim sprovođenjem projektovanih strukturnih promjena može ostvariti željeni rast, i time približiti agrarnu produkciju (ekonomiju) u Crnoj Gori, zemljama razvijene privredne strukture.

Analiziraću samo manji broj faktora koji se u ovom trenutku negativno odražavaju na poljoprivredni rast:

1. Sadašnja agrarna politika u Crnoj Gori, nije konceptijski postavljena na zdrave noge. Preciznije, ona je centralizovana („svezana u čvor“), pri čemu pulsiranje života zavisi od propusne moći vrha agrarne vlasti. U razvijenim agrarnim ekonomijama takav koncept je prosto nezamisliv. Decentralizovanost agrarnog sistema odnosno njegovih operativnih funkcija, počiva na nekoliko specijalizovanih razvojnih institucija, sa visokim pravima i obavezama svake od njih u pogledu realizacije usvojene politike razvoja, bilo da je u pitanju tekuća proizvodnja i tržište, ili kompleks naučno-razvojnih pitanja.

U zemljama razvijene ekonomije agrarna vlast primarno brine za kreiranje dobre poljoprivredne i ruralne politike na dugi rok, sa jedne strane, a sa druge, ta ista vlast vodi strogu kontrolu nad institucijama tog sistema u pogledu sprovođenja usvojene politike.

Smjenjivost kadrova, ukoliko dođe do zaostajanja u sprovođenju usvojene razvojne politike, se – podrazumijeva!

2. Postojeći koncept razvoja bazične poljoprivredne proizvodnje je univalentan (poznaje manje-više samo seosku farmu), a morao bi biti polivalentan (farmerstvo, privatna preduzeća, preduzeća sa mješovitim kapitalom, seoske kooperative, velike

kompanije (sistemi) i dr). Povodom ovog konceptijskog pitanja već četvrt vijeka kod nas niko ni riječ da progovori!? Tim povodom, valja podsjetiti da danas u svijetu 60% tržišnih potreba u robama prehrane stanovništva obezbjeđuju veliki sistemi – kompanije sa hiljadama hektara produktivnog zemljišta. Crna Gora, iako prostorno mala (imala je svoju jaku kompaniju), morala bi pored farmerstva otvoriti novu viziju razvoja koja bi doprinijela ubrzanijem razvoju agrara u Crnoj Gori odnosno njegovoj robnosti, koja podrazumijeva pored tržišne konkurentnosti i širu lepezu razvojnih činilaca, koji su se otrgli od svijesti proizvodnje hrane na ralo-dva zemljišnog prostora.

3. U nastojanju da se intenzivira proizvodnja zdravstveno bezbjedne hrane, problem zagađenosti zemljišta, vazduha i vode, u pojedinim područjima Crne Gore predstavlja prvorazredni ograničavajući faktor. Stiče se utisak da preovladava mišljenje (i pored važećeg zakonodavstva), da se zdravstveno bezbjedna hrana može proizvoditi maltene na čitavom crnogorskom prostoru, samo zavisi hoće li to neko ili ne. Postavlja se pitanje kako da se svijest farmera opredijeli da uđe u ovaj složeni proces, kada ga na tom putu čekaju ozbiljni problemi. Kod farmera je sve u *d e f i c i t u*, i znanje, i tehnologija, i tehnička sredstva, i voda, i tržište, i ekonomija, i najglavnije, odsustvo stručnih i naučnih znanja na terenu koja u svakoj prilici otvaraju ili zatvaraju vrata jednoj inicijativi?

Nauka i struka, obrazovni i finansijski sistem, morali bi preduzeti niz konkretnih mjera kako bi se pokrenuo jači zamajac privatnoj inicijativi koja je sada blokirana nizom objektivnih faktora. Sadašnji nivo proizvodnje zdravstveno bezbjedne hrane od 0.7% ukupne godišnje agrarne produkcije godinama je zamrznut i ne pomjera se sa te crte.

4. Sadašnja agrarna politika ne uvažava regionalnu raznolikost crnogorskog agrarnog prostora, (zavisno od klimatskih, zemljišnih, tržišnih i drugih prilika), sa čijih se osnova izvode sve ostale

politike, kako organizacione, kadrovske, naučno-razvojne i tržišne prirode regiona, tako i na nivou resora agrarne vlasti (precizna definicija regionalne agrarne politike: Mediteranski region, Zetsko-bjelopavlički region, Dolinski region, region Krša i region visokih planina. U nekoj novoj agrarnoj politici, ovom problemu bi se morala pokloniti dužna pažnja, jer u krajnjem, nije isto proizvoditi i razvijati se u mediteranskoj regiji i regionu visokih planina. Diferenciranost jedinstvene politike razvoja kada je u pitanju regionalni aspekt nezaobilazno je pitanje svake dobre i plodotvorne agrarne politike!

5. Crna Gora predugo ne posjeduje skoro nikakvu zemljišnu politiku, i sa zemljom kao Božjim darom, zavisno od trenutnog interesa, svako radi bezmalo što hoće, što se najdirektnije odražava kako na devastaciju dragocjenog zemljišnog prostora, tako i na ukupnu efikasnost iskorišćavanja zemljišta kao neponovljivog resursa. Kako je posve izgubio vrijednost nekadašnji Zakon o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta, vjerovatno da danas niko ne bi mogao sa sigurnošću odgovoriti i u kakvom stanju ćemo ovaj prirodni resurs predati narednim generacijama.

Komasacija u poljoprivredi je zaboravljen termin proteklih dvije ipo decenije. Kao što je poznato, sitni rascjepkani zemljišni posjed na privatnom sektoru je od vajkada bio rak rana crnogorske seoske privrede! Razvijene zemlje zapada su ovaj problem ostavile iza sebe više decenija unazad. Problem o kojem je riječ direktno se reperkutuje na tržišnu konkurentnost agrarne produkcije kod nas. U kontekstu zemljišne politike predugo niko od odgovornih ljudi nije izgovorio nijednu riječ o melioracijama i pretvaranju zemlje (prirodnog supstrata) u proizvodno (ziratno) zemljište.

6. Neizbjegna je konstatacija da Crna Gora već više od dvije decenije, ne posjeduje precizno definisane ciljeve svoje agrarne produkcije koje valja ostvariti u poljoprivredi i ruralnoj privredi na duži i kraći rok? Ima se utisak da sadašnja agrarna politika

funkcioniše po sistemu „daj što daš“, odnosno bez unaprijed definisanih ciljeva i pretpostavki i odgovornosti za njihovo ostvarivanje. Ne može biti prioritet sve što zemlja može izbaciti kao proizvod.

7. Poljoprivreda i turizam su dvije komplementarne djelatnosti i razvojni prioriteti Crne Gore na dugi rok. Danas se samo može nagađati koje su to najatraktivnije zone za razvoj ovih privrednih grana na uzajamnosti interesa. Nikako da zažive projekti koji bi in t e g r a l n o favorizovali ove dvije privredne grane u okviru jednog porodičnog gazdinstava na atraktivnim lokacijama, kojima Crna Gora raspolaze u izobilju. Primjeri iz Slovenije su dragocjeni a iskustva manje-više poznata. Međutim, nikako da se pređe sa riječi na konkretne projekte i njihovu realizaciju.

Kao da nema ko da razradi projekat integralnog razvoj gazdinstva u kojem bi proizvodnja hrane bila glavno zanimanje, a turizam pomoćna i vrlo bitna djelatnost koja bi služila za „peglanje” vječito oskudne ekonomije u oblasti poljoprivrednog farmerstva.

8. U datim okolnostima nije čudno što na sektoru agrarne produkcije nema primijenjene naučno-obrazovne misli, koja predstavlja esencijalnu vrijednost na putu savladavanja višedecenijskog zaostajanja u agraru, na jednoj strani a na drugoj, permanentnog rada na realizaciji brojnih razvojnih projekata koji afirmišu znanje i naučno-tehnološki napredak, robnost i tržišnu konkurentnost sa visoko kvalitetnim i ekskluzivnim proizvodima, izdignutim do nivoa brenda, nastalih kao produkt prirodnih darova i učinka crnogorske agrarne pameti.

Postavlja se pitanje zašto naučno-obrazovne institucije u agraru ćute nad silnim otvorenim problemima agrarne produkcije. Zašto naučno-obrazovne institucije u sadašnjim uslovima skoro da nemaju nikakvog uticaja (ideje) na potrebu izgradnje moderne (evropske) agrarne politike, sa jedne, i obaveza koje proističu

iz iz te politike u oblasti permanentnog naučno-tehnološkog i obrazovnog progressa i njegovog pretakanja u praksu, bez čega nije moguć ubrzani razvoj, robnost i tržišna konkurentnost u regionalnim okvirima i šire, sa druge strane.

Sadašnji obrazovni sistem u agraru više proizvodi kadrove za Zavod za zapošljavanje nego što je to proces usklađen sa politikom razvoja agrara i tržišnom tražnjom za kadrovima koji će raditi na pretvaranju prirodnih u ekonomske resurse. Razvijene zemlje zapada se ne sjećaju kada je kod njih živjela obrazovna politika u agraru koja je sada na sceni kod nas. Crnogorski obrazovni sistem je defektan i po činjenici što se naša djeca ne uče od malih nogu što je to ruralni prostor i koje su njegove mogućnosti, te da je najbolji život – život u simbiozi sa prirodom, a da činovništvo i suvi asfalt nijesu donijeli sreću nikome.

Crnoj Gori je nasušno potrebno investiranje u domaće inovacije i povećanje udjela u globalnoj raspodjeli sopstvenog kapitala!

9. Sirotinjski agrarni budžet nikada nije mogao ponuditi bolju budućnost crnogorskoj poljoprivredi i selu.

Finansiranje poljoprivrednog i ruralnog razvoja odvija se bez strategije na duži rok, kako u pogledu stalnosti, većeg obima i strukture izvora sredstava, tako i u pogledu politike njihovih plasmana. Sa sadašnjom državnom potporom u finansiranju razvoja agrarne produkcije ne može se računati na ubrzaniji hod ka ostvarivanju ozbiljnijih proizvodnih ciljeva. O evropskim, da i ne govorimo.

Godišnji planovi budžetiranja poljoprivrede i ruralne privrede (koji manje-više unificirano tretiraju agrarni prostor Crne Gore) ne mogu zamijeniti strateška opredjeljenja i ciljeve koje valja ostvariti na višegodišnjem nivou i zavisno od prirodnih i tržišnih prilika. U nedostatku diferenciranog modela finansiranja agrarne produkcije na duži rok (zavisno od ciljeva društva i regionalne politike) poljoprivrednici ne mogu procijeniti što ih sa protokom vremena sve može zadesiti, u uslovima nemalih biznis

barijera, pri čemu dobrim idejama najčešće presuđuje strah od neizvjesne budućnosti.

Ne gubim pri tome iz vida da je u ekonomski problematičnom vremenu teško postići nasušno potrebnu ravnotežu u ovoj oblasti. Međutim, valja konačno krenuti! Raspoloživo bogatstvo države treba bolje rasporediti i u interesu dugoročnih životnih interesa građana Crne Gore makar za toliko koliko „proguta“ neproduktivna potrošnja. Pri tome valja podsjetiti da su na dohvat ruke evropski podsticajni fondovi, te da je trajni interes Crne Gore, ravnomjerni raspored ulaganja u život i ekonomiju na ruralnom prostoru!

10. Sadašnja farmska proizvodnja na prostoru Crne Gore jedinstven je primjer nepostojanja bilo kakvog vida sopstvene organizovanosti (kooperative, savezi, mješovita preduzeća i dr), pri čemu farmerska populacija živi i radi kao slobodan strijelac na vučjem tržištu čije muke malo ko razumije, a kamo li da ih odbrani od neadekvatnih uslova privređivanja. Poljoprivredna udruženja (što je od početka bilo jasno), pokazala su se „kao sveta voda“, niti pomažu niti odmažu.

Zadružni savez Crne Gore čujem da još postoji, ali malo je kome jasno što predstavlja i koga zastupa danas ta naslijeđena socijalistička tvorevina.

* * *

Ono što vrlo često unosi zabunu kod neupućenih ljudi u ovu materiju, to je zabluda, povodom teze: „kada Crna Gora usaglaši svoje agrarno zakonodavstvo sa zakonodavnim normama Evropske unije, tada ćemo imati evropsku agrarnu politiku“. Međutim, naličje ove priče je sasvim drugačije. Evropska unija se ne miješa u to za kakav će se izbor operativne agrarne politike opredijeliti jedna zemlja, već to ostavlja zainteresovanim državama kao neprikosnoveno pravo. U tom pogledu, Evropska unija izdašno pomaže tehnički i finansijski države na putu učlanjenja u zajednicu evropskih država.

Postavlja se takođe bitno pitanje gdje su te stručne i naučne snage u Crnoj Gori pri sadašnjem stanju agrarne produkcije, koje treba da ponesu teret istraživanja, projektovanja, povlačenja sredstava, realizacije i proizvodno-ekonomskog uhadavanja brojnih investicionih ulaganja koja obezbjeđuju Evropska unja i domaći izvori, kako bi određena proizvodnja i usluge i njena ekonomija pokazali održivost na duži rok.

Nosioci opstrukcija razgovora na ovu temu pokušavaju negirati tezu tvrdnjom, da je u pitanju žal za davno prevaziđenim vremenom o ulozi države u razvoju poljoprivrede i seoske privrede. Na sceni je, kako kažu, „moćna tržišna ruka“, koja će riješiti sve probleme sa kojima se sukobljavaju poljoprivreda i ruralna privreda (kvalitet, konkurentnost i dr) i povesti zemlju u srećnu budućnost.

Duboko sam ubijeden, da država Crna Gora, u vremenu koje je pred njom, mora posjedovati daleko više znanja i materijalnih mogućnosti, kako bi ubrzaniye vraćala život i ekonomiju na devastiranom ruralnom prostoru. Bez ovakve orijentacije, Crna Gora teško može očekivati ekonomsku i socijalnu stabilnost na dugi rok!

Zaključci

1. I pored dvadesetpetogodišnjih nastojanja agrarne vlasti proces tranzicije u crnogorskoj poljoprivredi i ruralnoj privredi nije doveo do izgradnje jake i konkurentne proizvodno-tržišne strukture koja bi dovela do ostvarivanja održivog rasta i poboljšanja životnog standarda ljudi na selu. Zbog takve situacije u Crnoj Gori i dalje traje proces deagrarizacije sela, odnosno devastacije i onako slabašne privredne strukture, naslijeđene od socijalističkog i samoupravnog sistema.

2. Pri ovakvoj stvarnosti ima puno razloga da Vlada Crne

Gore i agrarna vlast razmisle o potrebi formiranja Poslovnog kluba (Klub menadžera ili Savjeta za agrarni razvoj), kao savjetodavnog tijela vladinih institucija. Klub (Savjet) bio bi strukturiran od najboljih stručnjaka iz zemlje i inostranstva, kao što su: biotehnički inženjeri, agrarni ekonomisti, sociolozi, veterinari, pravnici, hidrograđevinski inženjeri, ekolozi, arhitekta, finansijeri i dr.

Realno bi bilo očekivati da ovo naučno-stručno tijelo saopšti Vladi i njenoj agrarnoj vlasti stav na kojim osnovama valja dalje razvijati poljoprivredu i ruralnu privredu u doglednoj budućnosti, kako bi se prevazišlo sadašnje stanje vrlo tanke perspektive.

Jer, stav o kojem je riječ interes je svakog građanina Crne Gore i on ne može indiferentno posmatrati više od dvije decenije, nimalo zavidno stanje u proizvodnji hrane, ispunjeno deficitima i neizvjesnom ekonomskom sudbinom.

Sve se ovo dešava u vrijeme kada se u svijetu vodi žestoka bitka za ostvarivanje ciljeva zelene revolucije!

To bi mogao biti početak jedne nove ere, izazovne, teške, skupe i dugoročno naporene bitke za vraćanje života i ekonomije na 70% opustjelom crnogorskom ruralnom prostoru! Jer, život je tamo gdje ima najviše prirode. Naravno uz preduslov da čovjek izgradi strukturu dostojnu ljudskog života na selu.

Evropska unija bi pozdravila i obilato participirala u jednom ovakvom mega projektu!

U suprotnom, ne bude li se nešto promijenilo, postaviće se pitanje u nekom budućem vremenu zašto smo opet čekali dvadeset pet ili deset ili četiri godine kako bi saznali što nam je donijelo (ili nije donijelo) vrijeme koje je nepovratno ostalo iza nas.

Literatura:

- Grupa autora, *Tehnologija, kultura i razvoj*, Zbornik radova, Beograd 2014.
- Grupa autora, *Strategija razvoja poljoprivrede i sela u Crnoj Gori na tržišnim osnovama*, 1992.
- Ministarstvo finansija, privredna komora CG, *Osnovni indikatori makroekonomskih kretanja u Crnoj Gori u 2014*.
- *Glasnici Privredne komore CG 2014/2015*.
- Č. Marović, „Aksioni Crnogorske agrarne politike“, *Vijesti*, 2013.
- Č. Marović, „Na razmeđi dviju politika“, *Vijesti*, 2013.
- Č. Marović, „Prevlast politike nad tržištem“, *Pobjeda*, 2013.